

СУТНІСТЬ ІНТЕГРАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ УТВОРЕНЬ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Розглянуто та систематизовано основні теоретичні підходи до визначення інтеграції господарських утворень в сучасних умовах розвитку економіки. Визначено відмінності між інтеграцією та кооперацією, контракцією та координацією в сфері АПК. Виділено сутнісні прояви інтеграції на підприємствах агропромислового комплексу. Доведено, що інтеграція – це глибоко закономірний процес, сутнісними проявами якого є тіснота і стійкість виробничо-господарських зв'язків. Інтегрованими слід вважати сукупність підприємств і організацій, взаємодія яких, виходить за рамки звичайних контрактів на ринках товарів, послуг і позикового капіталу і відбувається на основі об'єднання зусиль або консолідації власності.

Ключові слова: інтеграція, кооперація, контракція, АПК, агропромислові структури.

T. Gamma

THE INTEGRATION ESSENCE OF ECONOMIC ENTITIES IN THE MODERN ECONOMY

The main theoretical approaches to the definition of economic entities integration in the modern conditions of economic development are studied and systematized. The major differences between integration and cooperation, contracting and coordination in the field of agribusiness are defined. The essential features of integration at agro-industrial enterprises are highlighted. It is proved that integration is a deep natural process, whose essential features are tightness and firmness of industrial and economic relationships. An aggregate of enterprises and organizations are considered to be integrated, whose cooperation goes beyond usual contracts in goods, services and loan capital markets and is based on joint efforts or ownership consolidation.

Keywords: integration, cooperation, contracting, agribusiness.

Вступ. Формування ринкових відносин на підприємствах харчової промисловості України супроводжується посиленням інтеграційних процесів. Активне становлення інтегрованих структур в АПК обумовлює необхідність їх всебічного аналізу, виявлення глибинної природи та економічної сутності інтеграції, її ролі в сучасній вітчизняній економіці. Цим визначається теоретична і практична потреба в розвитку теорії та вироблення методології розвитку інтеграційних процесів.

Термін “інтеграція” фігурує в літературі як загальнонаукове поняття. Його значення походить від латинського *integer* - цілий і, в широкому сенсі, означає “об'єднання в ціле будь-яких частин, або елементів розвитку” [1]. В економічну науку поняття інтеграції введено А. Маршаллом [2]. Він використовував його в якості макроекономічного показника, за допомогою якого характеризував стан капіталістичної системи господарювання в період формування корпорацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням визначення сутності інтеграції господарських утворень, спробам виділити її сутнісні ознаки в різних галузях народного господарства присвячено численні роботи як закордонних, так і вітчизняних вчених-економістів, зокрема С. В. Біло-

усової, В. В. Дубицького, П. М. Купчак, Т. Л. Мос-тенської, А. В. Ткач, С. А. Шутькова, Н. А. Яковенка [3, 6, 8-12] та ін. Наявність узагальнюючих трактувань інтеграції в економічній літературі робить необхідним, з одного боку, розгляд глибинної природи і сутності цього явища, а з іншого – виявлення особливостей його прояву та закономірностей розвитку в такій специфічній сфері економіки, як агропромисловий комплекс. Вкрай потрібне уточнення та актуалізація понять і термінів, що описують економічну інтеграцію, тим паче що, незважаючи на численні дослідження в цій галузі, не існує однозначних трактувань цього явища, особливо в аграрній сфері АПК. У сучасній економічній літературі інтеграцію розглядають з різних позицій, виділяючи ті чи інші її аспекти. Суть різних підходів полягає у встановленні відмінностей між інтеграцією та координацією; інтеграцією і кооперацією.

У вітчизняній економічній літературі термін “інтеграція” став активно використовуватися з кінця 60-х років для характеристики зовнішньоекономічної діяльності держав капіталістичної та соціалістичної систем. Інтеграція розглядалася як тенденція світового розвитку, об'єктивний процес, породжений загальними закономірностями розвитку продуктивних сил, потребами міжнародного поділу праці. Згодом це поняття набуло багаторів-

невого характеру і на сучасному етапі відноситься до економічних реалій як у сфері світової економіки, міждержавних відносин, так і окремих економічних агентів – підприємств і фірм. Багаторівневий характер поняття “інтеграція” в сфері економіки відображений у довідковій літературі, в якій зазначено, що “інтеграція уособлює об’єднання економічних суб’єктів або поглиблення взаємодії між ними, при цьому в ролі суб’єктів можуть виступати як національні економіки, так і підприємства, фірми” [3, 4].

Енциклопедичний словник характеризує інтеграцію як “стан пов’язаності окремих диференційованих частин в ціле, а також процес, що веде до такого стану” [5]. На нашу думку, це визначення не дає достатніх характеристик досліджуваного явища, що дозволяють виділити його з усього різноманіття господарських зв’язків, і потребує уточнення. У цьому переконує також огляд вітчизняної та зарубіжної економічної літератури. У працях різних авторів у поняття інтеграції вкладається різний зміст, що зумовлює не тільки різноманітність, але й суперечливість визначень цього явища.

Метою статті є систематизація наявних в економічній літературі точок зору щодо трактування поняття “інтеграція”.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значна група вчених основними відмітними ознаками інтеграції вважає наявність тісних зв’язків, спільне використання ресурсів, регулярну взаємодію між учасниками інтеграції [6, 7, 8, 9]. Такої думки дотримуються, вчені, які розглядають інтеграцію як “об’єднання економічних суб’єктів, поглиблення їх взаємодії, розвиток зв’язків між ними”. А. В. Ткач, зокрема, вказує, що “економічна інтеграція проявляється як у розширенні та поглибленні виробничо-технологічних зв’язків, спільному використанні ресурсів, об’єднанні капіталів, так і в створенні сприятливих умов для кожного учасника в процесі здійснення економічної діяльності, зняття взаємних бар’єрів” [10].

Аналогічні судження висловлюють й інші авторитетні вчені. Так, В. Милосердов, А. Шутько, І. Суханова основною ознакою інтеграції вважають високу ступінь співробітництва, за якої досягається органічна узгодженість окремих сторін у здійсненні відтворюваних процесів [11, 12]. Є. Герштейн, Н. Кетова, О. Родіонова відзначають, що інтеграція супроводжується збільшенням розмірів, концентрацією, часто диверсифікацією та налагодженням нових, більш різноманітних зв’язків у великих виробничо-господарських комплексах, де зв’язки із зовнішніми перетворюються на внутрішні [13, 14].

На думку Б. А. Райзберга, Ш. Лозовського, Е. Б. Стародубцевої інтеграція проявляється як у розширенні та поглибленні виробничо-технічних зв’язків, спільному використанні ресурсів, об’єднанні капіталів, так і в створенні один одному сприятливих умов здійснення економічної діяльності [15]. Метою її є об’єднання ресурсів (фінансових, виробничих, сировинних, інтелектуальних) для підви-

щення ефективності підприємницької діяльності комерційних організацій, конкурентоспроможності учасників об’єднання. Перераховані вище автори не акцентують увагу на спільній власності як економічній основі, обов’язкової умови інтеграції.

Інша група вчених, навпаки, вважає, що основною ознакою інтеграції є наявність спільної власності, що відрізняє інтеграцію від усіх інших видів господарської взаємодії [16]. “Іноді вертикальна інтеграція на основі єдиної власності і виробничий контракт змішуються під назвою вертикальна інтеграція. Включення контрактних відносин в поняття вертикальної інтеграції є другим, й очевидно, гіршим використанням цього терміна”, – вважає Д. Родес [17].

І. Храмова, розглядаючи відмінності між інтеграцією і координацією, детально зупиняється на характеристиці контрактів. На основі аналізу західної та пострадянської економічної літератури автор виділяє “ринковий контракт” (marketing or procurement contract), коли угода відбувається на відкритому ринку з досить швидкою оплатою і “виробничий контракт” (production contract), який уособлює зобов’язання здійснити виробництво (відгодівля худоби, птиці) або виробити продукт, що належить іншій особі. Цей вид контрактів західні вчені називають квазіінтеграція, маючи на увазі, що інтеграція – це щось інше, а саме – об’єднання під єдиною власністю [14].

Р. Мак-Фетрідж відносить до інтеграції ситуацію, “коли сторони взаємно володіють один одним” [17]. “У вузькому сенсі слова вертикальна інтеграція – це володіння”. Й. Грийр відзначає, що компанії вертикально інтегровані, тому що вони “комбінують під єдиною власністю декілька стадій виробничо-збутового процесу” [17]. На думку цієї групи вчених, господарські зв’язки, регульовані контрактами різного ступеня тісноти, слід відносити до координації спільної діяльності, а об’єднання в рамках єдиної власності вважати інтеграцією.

Існує і така точка зору, відповідно до якої інтеграція розглядається як вища форма кооперації. Цих поглядів дотримувалися радянські економісти А. Д. Джахангира, Г. А. Довгошій, М. М. Макеєнко, Е. С. Оглоблин. Вони розглядали інтеграцію як кооперацію на новому рівні розвитку, що виникла у зв’язку з інтенсифікацією, індустріалізацією, ускладненням виробництва і виробничо-господарських зв’язків [15]. Таких позицій дотримуються і деякі сучасні вчені. Зокрема, Є. Яковлева, О. Фролова практично ототожнюють ці поняття, використовуючи їх як синоніми [15].

На нашу думку, основні принципи створення і функціонування кооперативів принципово відрізняються від інших видів економічних відносин. Кооперативні структури обслуговують інтереси своїх учасників, а інтегровані – інтереси основних власників капіталу. Обидва процеси спрямовані на забезпечення цілеспрямованої спільної діяльності, але їх різна природа обумовлює різні принципи і механізми взаємодії та розподілу доходів учасників спільного виробництва. Автор вважає, що і кооперація, й інтеграція проявляються через об’єднання

зусиль і централізацію капіталу, але є різними формами усупільнення виробництва.

Вивчення інтеграційних процесів в агропромисловому секторі економіки на різних етапах історичного розвитку виявило, що в 70- 80-ті роки ХХ ст. в СРСР активно розвивалася міжгосподарська кооперація і агропромислова інтеграція. Свідченням цього є численні нормативні та статистичні матеріали. У 70-ті роки було прийнято рішення щодо організації об'єднань. У 1974 р. введено в дію “Положення про виробниче об'єднання (комбінат)”, а в 1975р. – “Положення про науково-виробниче об'єднання”. У 1980 році в агропромисловому комплексі діяло 9638 міжгосподарських підприємств і організацій, з них 4329 сільськогосподарських. Чисельність працюючих в них становила 522 тис. осіб.

У середині 80-х років почалося створення агропромислових структур, в яких виробництво сільськогосподарської продукції інтегрувалося з її зберіганням, переробкою і реалізацією. Були сформовані районні агропромислові об'єднання (РАПО), що об'єднували в рамках адміністративних районів сільськогосподарські, обслуговуючі та переробні підприємства. Станом на кінець 1990 року в країні функціонувало 214 агрокомбінатів, 297 агропромислових об'єднань і 252 агрофірми. У їх складі працювало 12738 підприємств, у тому числі 7854 сільськогосподарських, 1281 – промислових, 671 – будівельних і 380 –торгових. Вони створювалися з метою вирішення виробничих завдань, виконання яких в іншій формі організації виробництва було важким або неможливим. При цьому координація діяльності кожного виробника окремо замінювалася координацією діяльності об'єднань виробників. Ці функції виконувалися державними органами управління в масштабах всієї країни.

Державна власність на засоби виробництва і землю робила питання щодо економічних основ інтеграції як об'єднання власників неактуальним. Підприємства не мали економічної самостійності, їх майно перебувало у господарському віданні або оперативному управлінні. Власник майна (держава) в рамках чинного законодавства вирішував питання створення підприємств, визначення предметів і цілей їх діяльності, реорганізації та ліквідації. Вищі органи управління формували керівництво підприємств, здійснювали контроль над використанням за призначенням і збереженням належного їм майна. Держава регулювала напрямок і тісноту господарських зв'язків і, таким чином, виконувала функції стабілізації трансакційних систем окремих виробників в масштабах всієї держави.

Узагальнюючи викладене, доходимо висновку, що інтеграція – об'єктивний процес економічного розвитку. Він здійснюється відповідно до економічних законів і не змінює власного змісту, але набуває нових ознак із зміною соціально-економічних умов розвитку суспільства. Це не тимчасове і випадкове явище, а глибоко закономірний процес, довготривала тенденція характерна як для-капіталізму, так і для соціалізму. Основою, сутнісними проявами інтеграції, що притаманні будь-яким економічним умовам, є тіснота і стійкість виробничо-господарських зв'язків. Саме посилення взаємозв'язку

між економічними суб'єктами є основною, характерною рисою економічної інтеграції. Інтегрованими слід вважати сукупність підприємств і організацій, взаємодія яких, виходить за рамки звичайних контрактів на ринках товарів, послуг та позикового капіталу і відбувається на основі об'єднання зусиль або консолідації власності. Інтеграція шляхом консолідації власності, або корпоративна інтеграція, є однією з форм, більш глибоким варіантом інтеграції.

Автор вважає, що створення в сільськогосподарських організаціях внутрішньогосподарських цехів з переробки сільськогосподарської продукції та інших промислових виробництв (пекарень, ковбасних цехів, швейних виробництв) є специфічною формою комбінування виробництва і не може належати до інтеграції. Виробнича контракція широко розповсюджена в умовах розвиненої ринкової економіки. Вона використовується як інструмент координації продовольчого ринку. Контракція відрізняється від інтеграції одиничним характером, нестійкістю виробничих зв'язків. Цей методологічний підхід лежить в основі категоріальної визначеності економічної інтеграції, виходячи з якої здійснено її подальше дослідження.

Висновки. Численні факти свідчать, що на сучасному етапі розвитку підприємств харчової промисловості інтеграційні процеси набули особливо важливого значення. Досвід становлення, функціонування та розвитку інтегрованих формувань у вітчизняному виробництві харчової продукції і в економічній літературі оцінюється неоднозначно. Більшість авторів, виокремлюючи позитивне значення інтеграції для підйому як промисловості, так і сільського господарства, вказують, що її потужний потенціал реалізований не повністю. Цим визначається необхідність поглибленого, всебічного аналізу теоретичних основ економічної інтеграції. Історичний досвід, в тому числі й досвід розвитку вітчизняного агропромислового комплексу, переконує, що “прогалини в теорії тягнуть за собою провали в практиці”. Саме пізнання глибинних передумов, об'єктивних закономірностей і рушійних сил економічної інтеграції може служити позитивною основою для визначення тенденцій і соціально-економічних наслідків її розвитку.

Дослідження теоретичних основ і економічної сутності інтеграції дозволяє автору зробити висновки, що великий інтегрований бізнес має об'єктивні, закладені в його природі передумови, щоб стати локомотивом соціально-економічного розвитку агропромислового комплексу. Великі компанії є своєрідними “ядрами” певної “економічної галактики”, навколо яких обертається величезне число малих і середніх підприємств, численними нитками пов'язаних з великими корпораціями і включених до орбіти їх виробничих, збутовопостачальних і фінансових програм. Ринки продукції підприємств харчової промисловості є сегментом світового ринку. Він несе відбиток загальних для світової економіки закономірностей, однією з яких є поглиблення і розширення сфер розповсюдження інтеграційних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Толковый словарь русского языка / [под ред. Ушакова Д. Н.]. – М. : ОГИЗ, 1935. – Т. 1. – 1214 с.
2. Білоусова С. В. Теоретико-методологічні основи розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері України : монографія / С. В. Білоусова. – Херсон : Ліра, 2009. – 289 с.
3. Большой экономический словарь / [под ред. Азрилиян А. Н.]; [6-е изд., доп.]. – М. : Институт новой экономики, 2005. – 860 с.
4. Економічний словник-довідник / [ред. упоряд. С. В. Мочерний]. – К. : Феліна, 1995. – 368 с.
5. Советский энциклопедический словарь / [под ред. Прохорова А. М.]; [4-е изд.]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1986. – 1600 с.
6. Дубицький В. В. Агропромислова інтеграція: теорія, еволюція, ймовірні перспективи розвитку : монографія / В. В. Дубицький. – Кам'янець-Подільський : Мошак М. І., 2003. – 208 с.
7. Совершенствования интеграционных процессов в аграрном секторе экономики / [под ред. Запольского М. И.]. – Минск : Центр аграр. экономики ин-та экономики НАН Беларуси, 2006. – 267 с.
8. Яковенко Н. А. Интегрированные структуры в современном агропромышленном производстве: организационные, экономические и социальные аспекты : науч. изд. / Н. А. Яковенко, Н. А. Киреева, В. А. Дозоров. – Саратов : ИАГП РАН, 1999. – 112 с.
9. Мостенская Т. Л. Особенности развития интеграционных процессов в пищевой промышленности Украины / Т. Л. Мостенская, Н. С. Скопенко // Российский академический журнал. – 2012. – Т. 22 – № 4. – С. 16-22.
10. Ткач А. В. Сельскохозяйственная кооперация : монография / А. В. Ткач ; [3-е изд.]. – М. : Дашков и К, 2005. – 364 с.
11. Шутьков С. А. Кооперация и интеграция в агропромышленном комплексе : научное издание / С. А. Шутьков. – М. : ПИК ВИНТИ, 2005. – 166 с.
12. Купчак П. М. Харчова промисловість України в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів : монографія / П. М. Купчак ; [за ред. Л. В. Дейнеко]. – К. : Рада по вивч. продукт. сил України НАН України, 2009. – 152 с.
13. Родионова О. А. Агропромышленная интеграция: тенденции, механизмы реализации : монография / О. А. Родионова. – М. : Агропрогресс, 2000. – 230 с.
14. Агробізнес: актуальні проблеми та напрямки його розвитку : монографія / [Л. Е. Дяченко та ін.]. – Одеса : Парус, 2010. – 240 с.
15. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / [изд. 4-е, перераб. и доп.]. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 480 с.
16. Синогейкина Е. Г. Совершенствование методов оценки вертикально-интегрированных компаний / Е. Г. Синогейкина : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.appraiser.ru/info/meet/Olet/business/sinogeikina.htm>.
17. Марченко В. М. Методологія самоорганізації злиття та поглинання і досягнення синергетичного ефекту в корпораціях молочної промисловості : дис. ... докт. ек. наук : 08.01.06 / В. М. Марченко. – К : КНЕУ, 2001. – 347 с.